

ВІСТНИК

(Nachrichtenblatt
des Bundes
zur Befreiung der Ukraina)

Союза визволення України

Виходить що тижня в неділю.

Річна передплата вносить 15 К., 15 Мар., 3 Дол., 6 рублів,
піврічна 8 К., 3 рублі, квартальна 4 К. 50 сот., 1.75 руб.

Ціна сього числа 40 сот., 15 коп.

Менших рукописей і віршів не звертаєть ся; з приводу того не входить ся в ніяку переписку.

Редагує Комітет.

Видає і відповідає за редакцію: Микола Троцький.

Адреса редакції: Wien VIII., Josefstädterstraße 79, II, Tür 19.

Адміністрація: Tür 6. Телефон: 13430. Чек. конто: ч. 107.090.

III рік. Ч. 60.

Відень, 15 жовтня 1916.

Ч. 120.

Тільки своя рація стану.

В однім з попередніх чисел „Вістника“ подано поклик Загальної Української Ради до всіх культурних народів світа. Сей поклик займаєть ся головнo варварськими переслідуваннями українства в Росії та в Галичині й на Буковині і протестує проти змагання російської імперії підчинити під своє панування українські краї австро-угорської монархії. В сїм конкретна й головна ціль поклику.

Але одночасно поклик Загальної Української Ради містить також національно-політичні домагання українського народу в часі сеї війни.

Се вже другий раз Загальна Українська Рада виносить українську справу перед форум публичної опінії цивілізованого світа. В місяці маю 1915 р. по уконституованню Загальної Української Ради яко політичної репрезентації всіх українських земель появила ся була відозва Ради, в котрій між иншим говорило ся: „нашою метою щодо цілої нашої нації є повна національна воля“. В сих словах містить ся традиційна всеукраїнська національно-політична думка.

Одначе з уваги на практичні цілі біжучої національної політики відозва Загальної Української Ради конкретизувала політичні домагання окремо для російської України, а окремо для австрійської України.

Щодо першої — то у відозві читаємо таке: „Нашою метою щодо українських земель, які стогнуть тепер під російським ярмом, є вільна, самостійна Україна, — вільна, самостійна українська держава“.

Відносно австрійської України у відозві сказано, що „тепер, коли на наші українські землі звалила ся повинь московського варварства, коли українському народови хоче завдати смертельний удар його відвічний ворог — царат, тепер, коли українська країна є охоронним валом для Австрії, тепер український народ для запевнення своєї національної волі домагаєть ся в межах Австро-Угорщини національно-територіяльної автономії, зєдинення українських областей в одну автономну, на основах свободи й демократії збудовану територію“.

В зацтованім уступі відозви кілька разів підчеркуєть ся момент, до якого відносить ся домагання національно-територіяльної автономії для українських земель Австро-Угорщини, — здійснення сього постулату повинно наступити вже

тепер, в часі війни, щоб стати запевненням національної волі для цілости українських земель.

Останній поклик Загальної Української Ради потверджує основну думку попередньої відозви. Обнимаючи українську справу в її цілости, без огляду на державні кордони, поклик Ради зазначає, що „всі Українці, без огляду на політичні границі, стоять на становищі своєї окремішности від сусідніх народів і змагають до визволення, опираючи сї свої змагання не тільки на внутрішній потребі національного розвитку, але також на історичнім праві й незабутій традиції своєї визвольної боротьби“.

Український народ — говорить ся далі в поклику — не хоче бути погноєм для чужих культур і пануючих над ним народів, а хоче бути самостійним господарем своєї землі.

В сих уступах поклику, як не можна краще, специзована безкомпромісова, самостійницька думка, бо бути самостійним господарем своєї землі, значить, бути політично самостійним народом. Длятого домаганням Українців є таке уладнання відносин у східній і середній Європі, де на простороні 850 тисяч кв. кільом. Українці числять 35 мільонів голов, „яке давало-б українському народови повну спромогу свобідного національно-політичного розвитку, вільного від верховодства сусідніх народів“.

Отсе сформулованне політичних задач українства не повинно викликати жадних сумнівів.

На иншій місці поклику говорить ся, що осередком національних змагань Українців є українські провінції в Австрії та що до сього осередка звернені думки й надії всіх Українців. Сим визначаєть ся практична роль українських земель Австро-Угорщини яко точки опори для всеукраїнських самостійницьких змагань.

А щоб сю точку опори зміцнити, Українці домагають ся національно-територіяльної автономії українських земель Австро-Угорщини вже тепер, в часі війни, яко завязку своїх державних аспірацій.

І длятого не хотять Українці, щоб Росія забрала собі українські землі Австро-Угорщини, лише противно хотять розбиття Росії, де живе переважна часть українського народу, та в сїм розбиттю російської держави бачуть під теперішній час дорогу для здійснення своїх цілей.

Та не дивлячи ся на ясність і недвозначність українських політичних домагань, висловлених у покликку Загальної Української Ради, найшла ся одна польська газета („Gazeta Wieczorna“ з дня 25 вересня ч. 3141), яка побачила в тім покликку обяв нового курсу в дотеперішній політиці Українців.

Досі — каже „Gazeta Wieczorna“ — постуляти та жадання українських політиків мали завжди безоглядний, упертий характер максималізму, який не рахуєть ся з дійсністю. Ранійше жадали Українці сотворення на цілій території, в цілости або хоч в часті заселеній українською людністю, окремого українського державного організму. Тепер Українці звизили з тону й давнійші постуляти дізнали ревізії й редукції.

Якої ревізії та редукції дізнали українські постуляти, се найліпше видко з наведених цитат попередньої відозви й теперішнього покликку Ради.

Але найцікавіше, що „Gazeta Wieczorna“ вчитала з останнього покликку З. У. Р., се те, що поміж становищем, зайнятим Радою, та поглядами на українську справу польського „Naczelnego Komitetu Narodowego“ нема пропасти та що „супроти нового реального курсу української політики може легко дадуть ся усунути ті ятрячі трудности й рижниці, над якими польська рація стану та польський уряд мусітимуть у будуччині працювати, колиб у межах будучої польської держави знайшли ся землі, заселені українською людністю“.

Ми не знаємо, які погляди має польський „Naczelny Komitet Narodowy“ в українській справі. Але кождий його погляд з природи річи може торкати ся тільки частини української справи, привязаної до тих земель, які й тепер знаходять ся під польським верховодством. Українці-ж, виставляючи постулят своєї власної державности, мають на увазі цілість української справи. Дятого між польською й українською рацією стану заходить дуже й дуже велика рижниця, якої не можна ніяк вирівняти.

Розходить ся „Gazeta Wieczorna“ з правдою, коли твердить, що Поляки ніколи не хотіли й не потребували уживати Українців яко погною для розвитку власної культури й так само ніколи не змагали та не мають наміру змагати до гамування культурних і просвітних українських аспірацій. Щось инше говорить історія польсько-української боротьби в Австрії, культурний і просвітний стан української людности в Галичині та хроніка галицького життя в часі теперішньої війни...

Всесвітньо-історичне значінне боїв на східнім фронті.

В тижневнику „Русская Будущность“ підніє історик Шумігорский питання „Закарпатської Руси“. В сій статі виводить автор, що угорська Україна повинна відограти велику воєнну й культурну ролю для будучої великої Росії. „Панувати спокійно над галицькою Україною й рівночасно панувати над середньо-дунайською рівниною можна тільки, коли маєть ся в руках карпатські просмики. Всі ті просмики: дуклянський, ужоцький, ясельський ведуть до угорсько-українського краю в горішнім бігу Тиси“. По прилученню угорської України до Росії сей край, „ставши граничним, одержить можливість використати свої природні багатства та причинить ся до торговельних зносин з Росією всіх наддунайських країв, а передовсім Угорщини. Рівночасно зробить Росію сусідкою чесько-словацьких земель і сим робом буде мостом безпосередніх взаємин Росії з західними Славянами. Коротше говорячи: прилученне до Росії самої Галичини без угорської України, якби се стало ся необхідним з яких небудь причин, було-б бодай нерозумним ділом з боку нашої (російської, Ред.) дипломатії та позбавило-б Росію великої часті користей осягнення природної границі не тільки під географічним, але й культурним поглядом. Недавно Мадяри, передбачуючи далеку будучину, всіма способами етарали ся знищити сю нашу західну (себто російську, Ред.) сторожу; без сумніву вони й краще оцінюють значінне сеї країни для нас і для нашої будуччини не тільки національної, але й державної“. „Треба відкинути Мадярів від Карпат на цілім просторі“ — кінчить свої виводи Шумігорский.

І сі слова не сказані на вітер. Величезні зусилля російських військ опанувати зовсім українські Карпати в зимі й на весну 1914 й 1915 р. доказують, що не инакше, як Шумігорский, розуміють значінне українських Карпат для Росії також російські правительственні й військові круги. Літня й осіння російська офензива й виступ Румунії по боці почвірного порозуміння се новий етап на шляху до другої цілі Росії в сій війні — побіч опанування Царгороду та морських проливів — до зайняття української часті Галичини й українських Карпат. Семигородські Карпати відступила Росія наразі великодушно Румунії за поміч, знаючи добре, що в разі прилучення Семигороду до Румунії не такий далекий той час, коли з нової Румунії повстали-б дві—три російські губернії й семигородські Карпати віддали-б Росії ту саму прислугу, що й українські.

І тепер, коли сполучені війська центральних держав викидають Румунів з Семигороду та місцями переходять уже на румунську територію, повинна Угорщина добре застановити ся над тим, як забезпечити австро-угорську монархію перед московською навалою. І у власнім життєвм інтересі і в інтересі цілої монархії Угорщина мусить поставити своїх Українців у відповідні умови національного існування і не сміє допустити, щоб якась українська територія опинила ся в обставинах, які гнали-б воду на московський млин і довели-б до катастрофи в дуже близькій будуччині.

Вистарчить кинути оком на карту, щоб побачити, що очищування Семигороду з наїзників мусить мати вплив і на фронт далі на північ, отже на Буковині, в східній Гали-

чині та на Волині. Всі сили, найкращі війська, які має Росія, кинула вона на сей фронт, аби переломити союзницьку лінію або бодай здержати за всяку ціну похід наперед австрійських і німецьких військ. І др. Павло Оствальд пояснює у жовтневім зошиті поважного місячника „Nord und Süd“ у статі „Росія й Україна“ се шалене напруження російських сил на згаданій часті фронту тільки тим, що „війська союзних держав загрожують дальшим походом російській Україні, а ся країна має для царської держави більше вартости й далеко більше значіння для Росії ніж Польща та східна Прусія“. „В сім світлі — кінчить автор свою статю — боротьби на Волині й над Серетом набирають всевітньо-історичного значіння. В рятуванні України, в спиненню актуальности української справи висить доля Росії“.

І не тільки з сеї причини набирають теперішні бої на східнім фронті всевітньо-історичного значіння, але й тому, що на нашу думку рішенне в теперішній війні западе на східнім фронті, і то в середній і полудневій часті сього фронту. Сю думку піддає нам уже та обставина, що тільки тут на східнім фронті однаково загрожений кожний з членів почвірного союзу, між ними Австро-Угорщина не менше від Німеччини. Далі промовляє за таким припущенням і те, що розвиток подій, спричинених вмішанням Румунії у війну, приневольить просто центральні держави шукати рішення війни на Сході.

Коли ми при Росії, не відбігне від нашої теми цікаве роздумування професора історії берлінського університету д-ра Ганса Дельбріка в найновішій зошиті „Preußische Jahrbücher“ на нудну зрештою вже тему, чи Англія, чи Росія є головним ворогом Німеччини. У статі Дельбріка знаходимо між иншим такі замітні думки: „Не тяжко доказати, що властиво Англія продовжує війну та що англійський народ дивиться до нас такою ненавистю, яка переходить усяку міру й виключає усякий вигляд на „порозумінне“ або помірненне. Не таким зовсім ясним є те, чи дійсно можна уважати Англію властивим винуватцем війни. Найновіший дослід сього, нове обробленне в другім накладі твору „Німеччина та всевітня війна“ (Тайбнер) проф. Онкена висловлює ся бодай сумнівно про се, а навіть граф Ревентлов не піддержав своєї тези, що „Англія віддавна зорганізувала й порушила цілий світ, аби вести війну знищення проти мирного народу“, але обмежив її додатком „війна або уступленне з німецького боку“, або, що більше, закинув її, бо-ж „війна або уступленне“ се кінець кінців зміст усякої політики, а все залежить від того, що та в чім треба уступити.

„Однак, як не стояла-б справа, чи шукаєть ся початку війни більше в Росії, чи більше в Англії, чи уважаєть ся один або другий народ за найбільше непримиреного з наших ворогів, такі замітки не сміють мати жадного впливу ані на веденне війни ані на будуче заключенне миру. Се зовсім можливе, що один ворог найгірший, а все-таки рішаючий удар треба зробити проти другого, просто тому, що його легше поцілити та що й тамтой перший мусить подати ся, коли повалить ся сього другого. Нема нічого більше нелогічного й безглузкого від засади: „або Англію побідити або самому побідженому занехати війну.“ Не треба зовсім відкидати думки, що ми цілком виграємо війну, саме не побідивши Англії. Знайти місце, де найкраще виграємо війну, се річ найвищої військової управи.

„Та ще менше діла має „непримиреність“ і „вічна ненависть“ з будучим заключенням мира. ... Пан державний канцлер сказав раз, що ми вільні від сентиментальности. Бою ся, що се тяжка помилка. Політика ненависти, як її проповідує між иншим граф Ревентлов і якою переймають ся дійсно широкі народні маси, се ніщо инше, як сентиментальність, тому певно так легко проповідувати її серед Німців і така вона успішна.

„Що в дійсности треба-б дослідити, коли говорить ся про воєнні цілі, а про що ледви чи згадуєть ся навіть у всіх тих промовах, резолюціях і вступних статях, які звертають ся против Англії, — се питання, хто з наших ворогів небезпечніший не в часі війни, але буде по війні. А такою без сумніву не є Англія. Англія має такі величезні, такі нерозв'язані труднощі перед собою з ірландською справою, з задержанням військового обов'язку, з новоутворенням вповні зужитої парламентарної системи двох партій, у відносинах з своїми колоніями, у відносинах з Індією, у відносинах з Японією, що її сила буде спаралізована на всіх кутах і кінцях. А передовсім уже виписано на стіні менетель для її панування на морі, яке сьогодні ще таке могутне...

Тому се зовсім безмістова фантазія, коли „Незалежний Виділ“ (проф. Шефер) заявив, що „Бельгія може бути тільки німецьким або англійським заборолом“. Є ще деякі всевітньо-політичні комбінації, де Бельгія не потребує бути ні одним ні другим. Ні, ми маємо шукати справжнього мілітарного розуму, який ось тут зараз є політичним, зовсім деінде, як у сім „Незалежнім Виділі“. Сей розум лежить у словах фельдмаршала Гінденбурга, поданне до відома яких завдячуємо соціалдемократичному кореспондентові Дювелеви: „Англіїців ненавидимо, — небезпека на будуче для Німеччини лежить на Сході.“

Вороги українства.

Коли з початку війни згноблено український рух у Росії, а незабаром після того зруйновано й культурні осередки українського національного життя в Галичині, московські вороги українства уважали українське питання нарешті розв'язаним у бажанім для них напрямі. Але вони помилилися. В сі найтяжші моменти української історії, Українці не стратили надії на ліпшу будучину; представники українського народу працювали невпинно там, куди ще не простягнула ся рука кривавого царату. І показали ся плоди сеї праці. Незабаром почав знову відживати національний український рух в Росії і майже цілу Галичину увільнено від її влади. Вороги українства побачили, що Україна ще не вмерла, й почали знову сушити собі голови, вигадуючи нові способи боротьби з українством. Чим далі, тим більше статей про Українців з'являєть ся в російській чорносотенній і ліберальній пресі. Переглядаючи сі статі, на жаль треба констатувати, що два роки війни майже нічого не навчили російських лібералів і не змінили російських чорносотенців. Ми вже мали нагоду говорити про те, яке непевне, хистке, опортуністичне й нещире становище російських лібералів в українській справі. А тепер глянемо на против українську працю російських чорносотенців.

Замовчати української справи чорносотенці вже не можуть; протягом 10 чисел одного з поважних органів російського чорносотенства, „Колокола“ знаходимо напр. 4 статей, що відносять ся до української справи. Сей орган чорносотенного повітства не може заперечити сучасного міжнародного значіння українського питання, хоч і признає се в цинічно-гандлярським тоні, таким добре характеристичним

для російського повітства на Україні, пишучи: „Україна, очевидно, зробила ся товаром, що добре йде й попит на нього у ворогів Росії постійно зростає.“

Головною зброєю у чорносотенців у боротьбі з Українцями все ще є інсинуація, денунціяція та провокація. Національний український рух чорносотенці все ще старають ся представити „германсько-австрійською інтригою“. Національно-просвітний вплив на Українців українських журналів, що виходять поза межами влади російської поліції, вони старають ся зменшити вигадкою, що є журнали видають ся „на окреме замовлення“. Що „Колоколъ“ і подібні йому чорносотенні видання видають ся на замовлення і при діяльній допомозі російського правительства, яке тяжко гнітить Українців, було загально відомо ще перед війною. А те, що „Колоколъ“ виписує тепер про „Вістник“ і інші українські видання, писала чорносотенна преса в сій чи иншій формі перед війною і про квітську „Раду“, „Засів“, „Літературно-Науковий Вістник“ та інші „мазепинські“ видання. Правда, що перемоги центральних держав можуть сильно прискорити розвиток українського національно-політичного руху, й се злостить російських чорносотенців. Їх злість цілком зрозуміла, а поза тим про чорносотенні писання можна було-б сказати: „Пес бреше, а вітер несе“, колиб чорносотенці не стояли так близько до російського правительства з його величезним воєнно-поліційним апаратом.

Можна думати, що й замкненне митрополита Шептицького до духовної тюрми в Суздалі спричинила у великій мірі агітація чорносотенних кругів російського духовенства. Недовго перед сим злочином російського правительства, противним усім інтернаціональним законам, „Колоколъ“ писав: „Найголовнішого й найзлішого „вдохновителя“ релігійних переслідувань православного духовенства й населення галицької Русі взяли ми тепер у полон, митрополита графа Андрія Шептицького. Ся позбавлена серця й моральних основ людина не страхала ся найогидніших засобів при переслідуванню православних. Шептицький се якийсь фанатик-бузувір, якому місце в середніх віках, а не в ХХ віці“.

Поминаючи те, що чесні вороги беруть у полон лише вояків, а не священників, як російські поліцаї, написане „Колокол-ом“ про Шептицького є від початку до кінця донощицькою брехнею, починаючи від того, що в Галичині поза декількома громадами, спровокованими при допомозі рубля післанцями Евлогія волинського, нема жадних православних. До того-ж треба додати, що в Галичині поліційна власть не належить до греко-католицького духовенства й не стоїть до розпорядимости церкви так, як в Росії. Релігійні права небагатьох православних Українців у Галичині, маси православного українського населення на Буковині, як і православних Румунів і Сербів, захищені австрійською конетитуцією, православні в Австрії мають також релігійні права, як і приналежні інших віроісповідань, і в усякім разі більші ніж неправославні в Росії, отже загалом про їх переслідування не може бути мови.

Ціла „вина“ митрополита Шептицького була та, що він невпинно працював над національно-культурним розвитком українського народу й не захотів полишити його навіть в часі російського наїзду. За сю працю на користь українського народу й пімстили ся тепер на нім російське правительство та чорносотенці, кинувши його в тюрму. Грозить „Колоколъ“ і діячам української преси, заявляючи, що вони „втратили всяке право на милость Росії“, ніби-то кождий український журналіст і без того не знає ласки російського правительства.

Старання „Колокола“ за всяку ціну зменшити значінне українського руху межують инколи з смішним. Боротьбу українського населення Галичини проти Поляків за рідну школу він стараєть ся представити яко боротьбу не за українську, а за російську школу. Тому польський педагог Грєйє виступає в „Колокол-ї“ яко „педагог культурної Австрії“, а побитий ним український хлопчик Коханчик яко „руський мальчик“. Метерніх по „Колокол-у“ завів у шко-

лах Галичини німецьку мову, викинувши звідси мову „руську“, в якій в школах Галичини, до речі сказати, ніхто ніколи не викладав і т. д.

Оббріхуючи Українців і шкодячи їм на кождім кроці, чорносотенці боять ся разом з тим так відкрито виступити з своєю людожерною програмою, як се вони робили в часі миру, та старають ся навіть прикрити ся ліберальними фразами. „Колоколъ“ все ще має безсоромність твердити, що „теперішня війна є переважно війською за увільнення поневоленого славянства“. І коли петербурзький „Kurjer Nowy“ зазначив, що се „увільнення“ не дуже-то годить ся з позицією Росії в польській та українській справі, то „Колоколъ“ з обуренням відповідає: „Нам відкрито заявляють, ніби-то ми говоримо, що „не варто увільняти Польщі для Польщі, України для України, бо се значить бути їх слугою, а ми сього ніколи не говорили“. Так стараєть ся „Колоколъ“ з одного боку вивести Українців з рівноваги безсоромними нападами на них, а з другого боку одурити їх ліберальними фразами. Але російські Українці надто добре знають своїх ворогів, аби дати звести себе з певного шляху боротьби за свої національно-політичні права. М. Троцький.

Росія та Болгарія.

Царизм відіграв дуже провокаторську ролю у справі організації державних заколотів і політичних замахів у „визволеній“ Болгарії. Царське правительство, — зауважує з сього приводу автор цитованої вище брошури про східну політику Росії, — посадивши по скінченню російсько-турецької війни Баттенберга на болгарським престолі й оточивши його російськими чиновниками в ролі міністрів і російськими офіцерами в рядах армії, задумало зробити з Болгарії російську провінцію. Одначе тому, що самосвідомість Баттенберга й болгарського народу з роками зростала та дужчала, царське правительство силкувало ся взаємно нацькувати князя й народ проти себе, щоб панувати над обома. Отже почала ся політика заговорів проти князя та цькування армії й народу проти нього та правительства.

Вже в 1882 р. Зіновєв, директор департаменту міністерства заграничних справ, згадує про російську „ініціативу в справі усунення князя з Болгарії“ й організує з сією метою проти нього опозицію, завданням якої було: „критикувати діланне князя та скинути на нього відповідальність за державний переворот“.

В 1883 р. знайомий вже нам російський агент Гоїн пише в „довірнім“ листі до російського генерального консуля в Русуку, що „наше (себто царське) головне завдання усунути принца Баттенберга. А для сього є два способи: повстанне та законний шлях“. З огляду на можливий, а для Росії небажаний конфлікт з болгарським сувереном-турецьким султаном на випадок повстання в Болгарії Гоїн пропонує усунути Баттенберга законним шляхом.

В 1886 р. весною царське правительство розпочинає систематичну акцію з метою скинення Баттенберга з болгарського престола, якому закидаєть ся „піддержування розбійницьких банд“, заведенне поліцайського догляду та сваволі в судівництві тощо. Незабаром Росія знайшла агента (Хому Кірдева), що взяв ся організувати тайні комітети в ціли усунення Баттенберга. На се останне й на влаштування тимчасового болгарського правительства після детронізації князя російське правительство мало виплатити Кірдеву 20.000 франків. Азійський департамент видав сі гроші, а рівночасно дав деякі вказівки щодо переведення заговору проти болгарського князя. На випадок, колиб печатні протести та прилюдні заяви народу не вистарчили, щоб усунути Баттенберга, він рекомендує радикальніші способи переведення сеї справи, а саме за посередництвом армії. Рівночасно азійський департамент наказував, щоб у вище згаданих тайних комітетах конче були агенти царської тайної поліції. Нарешті для організації замаху проти болгар-

ського правительства царизм вислав спеціального чиновника, а саме державного радника — Міщенка.

Дня 21 серпня 1886 р. князя Баттенберга, як відомо, скинула з болгарського престолу воєнна революція та під арештом відвезено його до Росії (Рені). Опісля більшість болгарського війська знову проголосила його своїм князем, наслідком чого він повернувся до Болгарії, але незабаром був змушений зректися престолу, не чуючи сил до панування в сій країні.

Потім іде управа Стамбулова. Міжтим Росія виступає з новою власною кандидатурою на болгарський престол: хоче накинути Болгарії яко князя гр. Ігнатєва, славетного царського дипломата на Балкані, загалом відомого під не дуже принагідним прізвиськом: „батька брехні“.

З сього приводу поміж рущуцьким префектом Мантовим і букарештєнським російським послом Хитрово велися приватні переговори. Одначе з сеї справи нічого не вийшло. Тимчасом Росія остаточно скомпромітувала ся в Болгарії, нахабно втручаючи ся, коли карано заговорщиків князя Баттенберга (головних з них увільнено під примусом царського правительства), а що більше сумно, — ганебним режимом пізнішого забайкальського героя — генерала Каульбарса. Болгарія була змушена шукати в Європі захисту перед царською визвольницею. Серед таких обставин вибрано болгарським князем протиросійського кандидата, теперішнього царя — Фердинанда Кобурзького.

Царське правительство негайно розпочало проти нього тайну кампанію, як і проти його попередника, одначе в дано радикальнійшій душі; коли щодо Баттенберга воно обмежувало ся тільки детронізацією, для Кобурга — жадало кари смерті. Директор азійського департаменту шифрованою телеграмою (з 10/VIII 1887 р.) повідомив букарештєнського посла про те, що „імператорське правительство рішило конче уважати принца Кобурзького узурпатором, який стоїть поза законом; тому всіх ділань, звернених проти Кобурга, щоб його усунути з Болгарії, не має переслідувати суд“ (стор. 17—18).

Се вже свого роду цинічна індульгенція царизму на вбійство несимпатичного йому нового болгарського володаря. Наприкінці наведеної телеграми ще виразнійше й без жадних церемоній висловлено царське бажання за кожную ціну позбутися Кобурга з Болгарії: „Повідомляючи вас про вище наведене остаточно рішення імператорського правительства, прохаю вас дати необхідну поміч „надійним людям“, які готові взяти участь в усуненню принца Кобурзького з Болгарії“.

Незабаром Хитрово вишукав потрібних Росії „надійних людей“ для сеї справи. Організатором мав бути російський артилерійський офіцер Каблоков, що був у близьких зносинах з впливовими болгарськими офіцерами, яких Хитрово називав „новітніми провідниками нації“. Передтим вже в часі стамбулівського режиму царське правительство влаштувало невдачу рущуцьку революцію, яку в своїм часі зліквідували болгарські власті та яка скінчила ся покаранням на смерть: майора Узунова й емігранта Попова. На думку Каблокова її невдачу спричинила надто велика гуманність майора Узунова. Тому майорови Паніці, що мав стати на чолі замаху проти князя Кобурга, радив Каблоков не перебирати „в засобах, які ведуть до цілі, при усуненню принца Кобурзького“, бо лише в такім разі можна сподівати ся успішного переведення сеї справи.

Ся гра навіть для царизму була надто ризиковною. Тому царське правительство задалегідь стараєть ся замести сліди своєї участі в ній. Азійський департамент спеціальною телеграмою приказав Хитрово звернути увагу драгомана Якобсона (який саме потому здемаскував провокаційно-злочинну політику царизму на Балкані) „на необхідність бути незвичайно обережним у сїм випадку, щоб не стала відомою наша участь в усуненню принца Кобурзького з Болгарії шляхом заговору“.

На се Хитрово радить, аби всі переговори в сій справі з майором Паніцею мали приватний характер і відбу-

вали ся особисто в однім з придунайських румунських міст. Майор Паніця предложив Росії вісім умов своєї участі в замаху проти болгарського князя, з яких першою та найголовнішою було те, що царське правительство має дати оружє й муніцію для македонського повстання. Одначе азійський департамент абсолютно відкинув сю умову, мотивуючи се своє рішення тим, що в данім часі македонське повстанне навіть при найуспішнійшій перебігу не є в інтересах Росії.

Не зважаючи на се, царське правительство продовжує свою підземну роботу в справі організації замаху на життя болгарського князя. А саме при помочи російського торговця Новікова, який має дістати урядову концесію на доставу оружя для болгарської армії. З сього приводу Хитрово в січні 1888 р. повідомляє своє начальство, що „в ролі доставця оружя для місцевої армії д. Новіков у часі свого побуту в Болгарії зможе без перешкоди перевести заговор проти принца Кобурзького“ (стор. 21). Відповідно до сеї ради російський воєнний міністер дозволив „видати кушчеви Новікову, яку завгодно, скількість оружя з наших фабрик для достави болгарській армії“.

Наприкінці 1888 р. царське правительство майже офіційно радить ся над проектом убійства болгарського князя шляхом залізничної катастрофи на лінії Варна-Рущук. Головним пропагатором сього проекту був „батько брехні“ і екс-кандидат на болгарський престіл гр. Ігнатєв. Він вимагав від департаменту поліції помочи для учасників замаху на принца Кобурзького. Він повідомив потім шефа російської поліції про те, що на думку російських агентів, які переодягнені за рибалок дослідили залізницю Варна-Рущук, для спричинення катастрофи поїзду найліпше надаєть ся місцевість Ішукур-Чієлік. Шеф царської поліції на проханне Дурново мав видати в назначенім часі потрібні вибухові матеріяли та плян відповідної місцевости. Царське правительство, розумієть ся, фінансувало сю власну антрепрізу*, на яку в червні 1889 р. видало 50.000 фр.

Згодом воно не лише що згодило ся з убійством болгарського князя яко необхідним злом, але зовсім відкрито вимагало того. Азійський департамент секретним листом доносить Хитрово, що імператорське правительство не може носити ся на те, щоб принца Кобурзького усунути такимже законним шляхом, як принца Баттенберга. Принц Кобурзький — мотивує свою вище наведену постанову царське правительство — захопив власть у князівстві шляхом підкупу, залякання та насилля, а тому сей злочин мусить окупити не звичайне вигнання з Болгарії, але віддання на суд народу для суворой відплати“ (стор. 24).

Потім ідуть дораджування, як треба уладити сей „суд народу“. В грудні 1889 р. Хитрово оповіщає петербурзьке начальство про постанову щодо сеї справи софійського воєнно-революційного комітету, передане йому підпоручником Каблоковим. Третя точка сеї постанови говорить ось що: „Принца Кобурзького яко головного винуватця... покарати смертю, задля чого треба віддати його судови народніх представників, зорганізованому воєнним комітетом“ (стор. 25).

Дальші події, що відносять ся до сеї справи, розвивають ся дуже скорим темпом. Дня 19 грудня 1890 р. Хитрово тріумфуючо оповіщає петербурзьким властям зміст звідомлення майора Паніці підпоручникови Каблокову: „Принц Кобурзький, міністерство й поліцайські власті в наших руках“. Рівночасно додає від себе: „прохайте... імператорське правительство, щоб швидко назначило на віїзд до Білгороду імператорського комісаря. Кожна зволока дуже небезпечна для справи“. Але вже через два дні він мусить телеграфувати до Петербурга про арешт у Софії майора Паніці й інших учасників заговору проти болгарського князя Кобурга.

Майора Паніцю, як відомо, розстріляно. Підпоручника Каблокова засуджено на 9 років вязниці й видано Росії.

* підприємство.

Кілька років організовано підземну роботу царського правительства проти другого болгарського князя й вона скінчила ся таким чином новим фіаском.

Досі ми бачили в ролі протиболгарського провокатора лише царське правительство. В найблизшій статі ми побачимо, що в організації державно-політичних заколотів у Болгарії активним діячем був навіть „царь-миротворець“ — Олександр III.

Н. В.

(Кінець буде).

Великдень на російським фронті.

Наш добрий знайомий, Павло Заплатинський, веселий, співучий, а при тім поважний парубок, банківий урядник, а кадет на війні, оповідав нам цікаву бувальщину на бесарабським фронті 1916 р., котру хочу переповісти з подробицями.

Було ще дуже рано, — говорив він, — ледви-ледви діло, як збудив мене ордонанс, аби послухати співу Росіян.

Через сонний мозок шибнула в мене гадка про щось незвичайне. Я не міг зміркувати, чому співають, не стріляють?!

Відгорнув коц, себто вовняну верету, якою був накритий, підвів ся і розплющив очі. В ямі було ще темно. Тільки дрібка якогось світла, що вливалася сюди отворами, вихлювала з п'ятьми знані суки на дилах і кругляках буди. З поля долітав спів, як клекіт моря.

Я спав коротко й був утомлений. Але прислухавши ся хвилюк, стратив охоту до сну, встав і вийшов.

Нараз зробив велике відкриття: пригадав собі, що на той день припадає Великдень! На фронті легко й про се забути Українцями!...

З російського боку несла ся воскресна пісня — величя, могутня, щира.

Я задержав ся в куті рова, де він найбільше випиняв ся наперед, і винурив голову та груди. Звідти видно було в день увесь простір і неприятельські окопи, віддалені на триста метрів. Вони тягнули ся верхами сугорбів, оперізували їх, губили ся потім у корчах і ярах і знову маячили на дальших узгір'ях. Одначе тепер стояла темна сільвета. Чорна земля лежала в споді, а небозвід над нею блід і рум'янів від ранньої заграви. Але огнище палило ся ще глибоко під землею, тільки челюсти жевріли, прислонені хмарками, заповідаючи чудовий день. Було тихо у природі, навіть не цвірінкали ще пташки, котрі ночували в поблизьких корчах тернини, не впаив ніде ніодин вистріл, неначе провалили ся люде з своєю диявольською роботою, тільки земля й небо лишили ся з божественними законами Господньої Премудрости.

Я стояв і слухав, захоплений небувалим вражінням. Се було щось свого роду, чого не можу докладно описати. На війні бачить ся чимало річей, гідних памяти, але попри пекло тарабанного огню йдуть вони в непамять. А проте ясним, як соняшний день, лишить ся в мене спомин про ту хвилю, коли я стояв там і прислухував ся тому співови, так проймав він і чіпав за найглибші струни душі... Складали ся на те не лишень невимовна сила, краса та своєрідний напів урочистої пісні, але також багато мотивів, які впливали з обставин хвилі, з різнородних споминів і жалю індивідуальної й загальної природи, спричинювали приріст тих таємних сил, котрі мимохіть шарпали за серце, давили груди й гортань і витискали сльози в очах...

Спів тисячної маси кінчив ся тимчасом. Вже зовсім притих на протилежнім фронті, лише клекотів далеко на крилах, ніби відпливаюча хвиля в простір океану. Один момент, а вже успокоїло ся й там, немовби щось аж під хмари велике — потахло нараз, осіло, розпало ся в пил і туманний порох при сході ранньої зорі.

Я замислив ся і не стямив ся навіть, коли почав вертати глибокими переходами до своєї ями. Про що властиво думав я тоді?

Правду казати, жалів я того, що вже було або мало бути пропаще. Мені здавало ся, що увесь той світ, у котрім вродив ся я і зріє, валить ся на очах, що війна збурить його до самих основ, решту докінчать лукаві люде та з нашої оригінальної святині не зостанеть ся камінь на каміні. Впаде прекрасна, недокінчена ще, а з таким трудом здвигана будівля — і накрис собою наші трупи... Я думав про те з докором рідним братам, що співали там у противних окопах, котрі підпирають хищі заміри на нашу та їх загладу — на загладу всього того, що ми тут виплекали для спільного добра. Хйба, що думають пригорнути Галичину, аби виручити її малу в тяжкій боротьбі за існування цілої України?!

Я був огірчений на відносини в теперішній війні, на товпу, на череду, не виключаючи в тім себе самого. В бляшанці, котра висіла на стіні, було трохи гараку. Ніби на смуток, ніби на сніданне (бо до чорної кави було ще далеко) випив я сей гарак і закусив грудкою цукру. Сів потім на своїм лігві, роздумував далі, потому простягнув ся і заснув, не причуваючи, як борзо матиму нагоду переконатися про те, що в сій хвилі лежало мені на серці.

Мене знову пробудив ордонанс криком, що Росіяне надходять. Справді! Далеко можна було запримітити кількох Росіян, а позаду ще кількох, як виповзли з своїх криївок, переступили свої дроти та й голіруч пустилися до нас, вимахуючи білими хустками. Було то коло 7 год. вранці.

Командантом моєї сотні був Українець, поручник, а її склад дуже мішаний. Видано приказ не пускати жадного стрілу, тільки вислати назустріч посольство, щоб не припустити неприятеля до своїх позицій. Зголосило ся до того пять добровольців, управляючий фельдвებель і я — провідник посольства.

Славян було в тім двох: я і ще один Поляк, учитель. Не гаючи часу, ся сімка старала ся скоренько видобути ся поза рови та дроти на привитанне незвичайних гостей.

Не можемо сказати, щоб ми були героями, але не були й боягузами; чейже всі ми йшли туди добровільно. Одначе не зважаючи на те, в хвилі, як опустили ми свої позиції, обняв нас страх. Мене самого прошибнув мороз, потрясли ся нерви. Йшли ми ніби-то на привитанне, але ж ніхто не знав замірів противника, чи несе щирість у серці, чи зраду під полами своїх шинелів. Тому, не обзиваючи ся, кождий ішов у найбільшій напруженній увазі й духа. І хайби там розум пояснював, що хоче, нерви роблять своє. Я глянув на людей і помітив, що на них поділлала так само несподіванка, а саме, що Росіян було тепер з п'ятнадцять, отже вдвоє більше, ніж було їх на початку. Крім того можна було зауважити їх багато схованих по найблизших корчах. Йшли ми так само голіруч, тільки я мав набитий револьвер, але то не могло мати ніякого значіння, бо на випадок чогось вони могли нас навіть запідруки забрати. А знов заки прийшло-б до того, нас всіх накупку з Росіянами скосив би таки власний австрійський скоронал. З другого боку були ми на дулах соток крісів — російських і австрійських.

Серед того роду непевних розважувань зближали ся до себе обидві сторони.

Коли ділило нас не більше ніж тридцять кроків, провідник російської групи, рослий, голий мущина, розложив руки та привитав нас грімким „Христос воскрес!“

— „Во істину воскрес!“ — так само грімко відповіли ми обидва з Поляком.

І знову не забуду ніколи того виразу, де недовіре і жах з одного боку, а всякі почування добрих думок з другого боку сплітають ся разом на обяв безсумнівної, бездонної щирости, з якою приступив до мене Росіянин і кріпко обома руками стиснув мою руку. Росіяне й Австрійці витали ся потім по черзі, стараючи ся навязати з собою розмову, при чім можна було зауважити доволі однорічних охотників, з котрих складала ся російська депутація. Та й

ще одно: були то у великій мірі Українці та й почали прямо говорити по українськи. Українцем був сам їх провідник.

Щоб розвіяти всякий сумнів, зазначив він зараз гарною українською мовою, що присилає їх рота, яка посилася нам поздоровлення в день світлого Христового Воскресення; що нинішній день бажають провести відповідно до християнських засад, не будуть стріляти й се постараться доказати протягом цілого дня.

Я прийняв поздоровлення, подякував в імені цілої сотні й обіцяв се переказати її командантові.

Депутація виявляла охоту лишити ся на дальшу приязну розмову. Десь немов зпід землі взяв ся кошик з свяченим: пречудові українські писанки, ковбаса, паска, горілка сіль і хрін. Кошик був якось зручно схований, аби не трівожив нас здалека.

Провідник налив чарку горілки, а звертаючи ся до мене з словами „Христос воскрес“, — випив її. Потім зараз узяв ковбаси й паски на перекуску, щоб відвернути від сього приносу всяке підозрінне.

Після того випив я і частували ся дальші по черзі.

На мою відповідь, що не лише говорю по українськи, але й що я є таки Українцем, російський провідник почав так:

„І я Українець і багато з нас не по своїй волі стоїмо тут у сих окопах. Нас в Росії кривдять найбільше, гірше ніж малі нужденні народи, бо їм не перечать того, що нам. Та прийдуть полекші й для Українців і сього зовсім певно очікувати можна після війни. Через те не мало шкодить собі досі сама Росія“.

На те перестеріг я, щоб тільки не робили собі надій на підставі дотеперішньої безнадійности. Що казала-б кліка людоїдів, котра не залишить своєї шкідливої роботи? Веї знають, як поступовано в Галичині та на Буковині, скоро тільки ті землі найшли ся в руках Росії. Тому ми боремо ся й бороти ся будемо, як цісарські жовніри, так і добровольці українського легіону проти тих, що наступають нам на горло. Тут бодай якась надія для нас на ліпшу будучину, чого цілком нема по їхнім боці. Я рад дуже з сеї стрічі, жадую тільки, що наші дороги розходять ся.

На прощання стиснули ми собі руки так щиро, як передтим, причім російський Українець сказав: „Дай, Боже, щоб ми по війні чули ся вільнішими й щасливішими ніж перед війною!“

Хоч їх депутація не готовила ся ще до відходу, одначе я прискорив се з двох причин. Поперше — один з депутатів Москаль, чи Татарин, з малими сверловатими очима, доглянув в кишені мого плаща головку револьвера. По-друге — офіцери з наших становищ пильно придивлялися через далековиди. Одно й друге не причинувало ся до доброго настрою. Аби отже не давати причини до зайвих підозрінь, заявив я, що, як їхні, так і наші службові обовязки не дають змоги довше говорити. І ми розійшли ся.

Ще раз на відвороті обійняв нас страх, коли російські депутати щезли десь хутко за корчами, а до австрійських становищ було ще далеко. Побожовання того роду були сим разом зовсім непотрібні, але на фронті люде обережні.

Гарно умасної смеречиною паски, поданої нам з кошиком, ніхто в окопах не хотів покоштувати, дарма, що сам я власним прикладом захожував. Жартуючи, кропнув собі ще чарку доброї горілки й перекусив ковбасою та булкою, гарною мов сонце. Командант і інші зволили аж по трьох годинах, коли переконали ся, що я все ще не подобав на трупа.

В пів години опісля, як вернули ми з свяченим, висипали ся з російських окопів цілі чети та сотні, й будучи певні, як російської, так і австрійської чесности, стали свобідно походити вздовж австрійського фронту. Підходили аж до австрійських дротів, жартували з Австрійцями, а навіть двох, потім двадцятьдевятьох салдатів увійшло до австрійських ровів. Деякі з них добули горілку та святочні дарунки і

стали частувати ся з Австрійцями. Се також був захоплюючий момент потреби ближньої любови серед ворогів.

Поведенне російської сторони було тоді бездоганне. Се була проба провести бодай один день в році по Божим і людським засадам і через те гарні ті спомини, як ті крашпанки, які держу на пам'ятку. *Др. Й. Пеленський.*

З поезій полоненого О. Кобця.

*Бо великий нам
Долю дав одну:
Ти зітхави там,
А я — тут стою.*

*Та — наперекір
Богу й долі злий
Проясни свій зір
Сявом надій.*

*Усміхнись хоч раз,
Зірньо моя, —
І в той самий час
Засмію ся й я!*

* * *

*Як Німець з окопа мене забирав,
Він руку мені по-братерськи подав;
„Also, Kamerad, — забезпечений ти,
А я ще в те пекло повинен іти“... .*

*І в чорних очах, як здало ся мені,
Потухли на хвилю завзяття очі;
Скривились в усмішці юнацькі уста:
„Бо знав, що там десь мене дожида“.*

*„Vorwärts!“ — Настобурчивсь, оскаливсь багнет,
І блиснули очі, — подавсь він вперед.*

*Заходило сонце. Я сонце вітав
І „завтра“ зустрінуть упевнено ждав.*

*

*Минали, мінjali ся ночі і дні, —
Я двічі співав уже гимни весні,
Та їх лейтмотивом: „Also, Kamerad,
Давно б я з тобою міняти ся рад“... .*

* * *

*В час, коли думи з тюрми безпросвітної
В рідний мій край полетять, —
В озері мрії тоді постаті рідні
Вирнуть, пливуть, мерехтять.*

*Калейдоскопом в уяві міняють ся, —
Юні — веселі, старенькі — смутні;
Дві тільки з них не зникають, спинають ся
Довше в уяві, в душі, в глибині.*

*Першої — очі, що сяяли зорями
В раннім, життєвим маю,
Наче за хмари десь, з жалем, докорами
Дивлять ся в душу мою.*

*Наче питають: „За що ми покинуті,
За що нас вкютала ночі пільма?
Серце назустріч їм рветь ся полонити,
Та не пуска, не пускав тюрма... .*

*І стрепенеть ся, забеть ся за ґратами, —
Душино в тих ґратах тісних;
Кровю залеть ся, — все ходу шукатиме,
Шляху до зірок ясних.*

Українська школа на Волині.

(З листу учительки-Галичанки).

Наша школа вкінці дістала урядовий дозвіл і осіла в будинку, який 1900 р. вибудовано за гроші українських міщан. Недавно був тут осідок русифікації, — тепер діти вчать ся в рідній, українській мові.

Все йде нормальним ходом. Школа зростає. По нинішній день вписаних 81 дітей, — з моїм приїздом було 39. Прибувають кожного дня. За який тиждень прибуде знову більше число, бо в полі скінчать копати бульбу. Приходять до школи й діти з сусідніх сіл, виселені дець знад Стоходу. Ніхто тих дітей не стягав до школи, приходять самі або батьки просять ся, щоб їх прийняти.

Цікаво виглядала моя школа перед тижнем. Тоді мала я ніби дві школи. Одна школа се давні діти з нашого містечка, — друга се малі виселенці з Поліся. Сих дітей до 30. Приведено їх до містечка, щоб збирали кропиву для війська, а потім, як висохне, обдирали з листя та складали.

Робили се на нашій шкільній подвір'ю, під наглядом жандармерії. Чудові діти! Типи, яких шукати! Пригадують мені в дечому наших Гуцулів. Хлопці носять довге волоссе, ходять у полотняних, білих штанцях, — сорочку пускають поверх. Не носять чобіт, а постоли, плетені з кори.

Як мої школярі виходили на перерву на подвір'я, запрошували малих Поліщуків до себе, до забави. Се було перше наближення. Потім Поліщуки стали підходити щораз ближше. Як я вела науку з своїми, вони ставали під вікна та слухали, як учать ся школярі. Як у класі 5 вікон, так у всіх було по 4—5 дітей. А як тихенько стояли, — нічого їм не перешкадали! Я, розумієть ся, не заборнювала їм сього, була навіть вдоволена, що слухають.

О 12 годині Поліщуки мали відпочинок. А в мене перша класа йшла тоді до дому, а зоставала ся лише друга. Тоді мої Поліщуки заходили в класу, я їм давала казки (славні казки з малюнками київського видання!), — вони читали їх собі громадками на подвір'ю, а потім о 1-ій год. віддавали мені їх назад. Я стала позичати їм книжки до

*Буде все рвати ся, поки замучене
Бойом нерівним навек не засне;
Та — чи пізнають те зірки замучені,
Чи не осудять і серця її мене??*

*

*Завше зажурену, завше похилену
Бачу в уяві я постать другу, —
Чорною працею вічно знесилену
Рідную матір мою дорогу.*

*Мабуть з колиски ще дець памятаю я
Завше такою її:
Прийде натомлена й лобо так жулує
Щочки маленькі мої...*

*Двоє було нас. Втішалась надіями, —
Виростуть, — будуть орли — не сини:
Перед життєвими злими стихіями
Роки старі захистять її вони.*

*Виріс один, — ще не вбив ся і в пір'ячко,
Крильця ще мав заслабі, —
Знявсь, — поманим ідей вільних зірочки, —
Впав у тяжкій боротьбі.*

*Довго ходила по тормах, питала ся,
Щоб хоч на хвилю уледить його;
Довго гіркими слізми умивала ся,
Сина-орла все шукала свого.*

*Тяжко прийшлось, але духом незломлена
Другого стала чекать,
Та незадовою вже вийшла натомлена
В бій і того провозжать...*

*

*Чим же утішу я матір невтішную?
Щоб звеселить її роки смутні,
Душу оддав би свою многогішную,
Але і душі тепер не в ційні...*

*

*В час, коли думи з тюрми безпросвітної
В рідний мій край полетять,
В мотрах уяви дві постаті ріднії
Гострим докором стоять...*

I. Українська народня школа в Любомлі.

II. На годині науки.

III. Шкільна дівтора перед церквою по службі Божій.

дому. Кажу вам, розохотили ся хлопці, хоч куди! Страх хотіли учити ся та стали просити в мене, той букваря, той читанки, инший зшитка, бо хоче писати.

В свята приходили деякі до мене до хати, тоді я їм показувала, як треба читати по українськи (ріжниці між нашим і московським виговором).

Тепер їх ведуть вже куди инде на роботу, — ходять збирати пирій по полях. Але не забули школи, — перед тижнем прийшло їх пятеро вписати ся до школи, а нині знову троє, в сім числі дві дівчинки, — а в Поліщуків, кажуть, не бувало, щоб дівчата вчили ся! Розповідають, що їх ще більше хоче вчити ся і, як скінчить ся робота, то прийдуть.

10 вересня я зробила офіціальну першу конференцію з батьками школярів. Прийшло небагато, до 20 осіб. Се чудова річ, — як се звязує школу з домом! Розвідала ся я ближше про кожду дитину, про її домашні відносини, похвалила, чи покартала трохи, як було треба. Се помогло досить. Були діти, що ходили неточно, тепер батьки посиляють їх день у день. З иншими батьками, що не прийшли, я балакаю в неділю під церквою.

В неділю пополудні приходять кілька дівчат і хлопців, я їм читаю дещо...

Один день в Коші Українських Січових Стрільців.

(Кіш у ночі. Початок праці над ранком. Сніданне. Збірка. Пісні старих і нових стрільців. Вправи. Ранок в селі. Кошові канцелярії. Провірний відділ. Завзятий Гуцул. Стрільць з поля. Новобранець-дитина. Батько одинака. Несподівана вістка. Дивний супокій. В путях суму й жалю. Стаційна й сотенна управа. Поворот з вправ. Обідня пора. Нова збірка та вправи. Вільні хвилі й користування їх. Молитва й поклик спати. „В службі пес“. Ніч. Машина з людей).

Тривожно мерехтять зорі на мутнім осіннім небозводі, одні погасають, другі падають у воздушні безвісти, инші яскріють, якби роздувана вітром головня. Осінній холод приклонює останні стебла травиці до землі, силою піддає їх животінне, зазначає своє панування сивавим інеем по полях. Деревя з безлистими галузками маячать, як нічні марева, й сумують—тужать за недавнім веселим життєм у зелені. Сумують тихим-нечуваним плачем, як людські істоти,

що живуть недалеко них, за своїм колишнім кращим життєм... Білявою мрякою прикрита глибінь Дністра, ніби срібний—великий щит, що хоронить від усього злого старого Славутицю. По однім його боці спить мертвим сном село й видасть ся темною хмарою, що відірвала ся від цілости у висоті та впала на землю, по другім непроглядна рівнина заросла буйним бадиллем бодяків. На ній форкають коні й вискублюють останки трави, встеленої холодним інеем...

Півні проголосили недалекий день. В кількох місцях мертвої тиші села заясніли слабі луни. Се стрілецькі кухарі взяли ся до праці. Година третя. І знову та сама тишина, хиба час від часу чути глухе стуканне, то кухарь рубас дрова, бо недостало йому. Минає хвиля за хвилею, понуро-сіро... Шумить таємничо луг над Дністром, витає день своєю незрозумілою молитвою, повною тайн і бажань, а може виспіває пісню прокляття на недалеку зиму, гнобительку його повного чару життя... Тишину прорізує переразливий свист один, другий... Чути його в однім кінці села, потім в другім, по середині, в кождім закутку. То знак, що спати вже досить, годить ся брати ся до праці... За кілька хвиль по всіх вулицях чути голосний бренькіт польових фляшок, звук котрих зливаєть ся в одну гармонію й видаєть ся дзвоненням розбитих дзвонів у старім—зруйнованім замку. Кожда сотня простує до своєї кухні. А кухня — се невеличке похиле піддаше з дощок на чотирьох стовпах, з столом під ним і рівчаком по середині, повним червоної грани та палаючих полін, що огрівають великі казани з їдою. На однім з стовпів прибита таблиця з написом, якої сотні кухня та скільки побрано харчів з магазину на цілий день.

Кухарь, в темнім—потовщенім одінню, з червоними від диму очима, стоїть коло здорovenного казана й великим черпаком наливає чорну каву в посудини стрільцям, що понуро—тихо ступають гусаком вздовж. Зорі гаснуть, стає темнійше ніж передтим, холодний вітер хвилює воздухом і морозить—загартовує огрїте в ночі тіло молодців. Сніданне триває коротко. За пів години нові свисти, повільні—довші. З хат і stodіл висуюють ся стрільці в повнім однострою зі зброєю. Кождий знає, куди йому йти. Збірки в ріжних частях села, ріжних сотень. Сотенні писарі перечитують списи, записують хорих до лікарських оглядин, инших до сотенного звідомлення. Сотник походжує попри сотню й завзято курить папіроску та з холоду затирає час від часу руки. На дворі яснійше, день близько. Село будить ся поволі, чути скрипіт журавлів, дверей, воріт. Десь на далекім кінці села, де розтаборила ся „стара война“, лунає аж під небеса весела-охоча пісня про „дівчину як калину, що сто-

яла коло млина й хлопцям візок поломилася". В другім кінці новобранці придавлені—понури голосом співають тужну пісню про стрільця, котрий просить товаришів, щоб як поляже на чужині, „занесли го в Галичину, де родив ся, хай там згине"... Темну ніч проганяє сіра поява дня, випирає її у безвісти й володіє гордо світом, відкриває заслону й заставляє людей до праці. Сотенні джурні відводять хорих до кошівого приюта² до лікарських оглядин, сотні відходять під такт пісні походом на площу вправ. Тут приписана ранна руханка, звідомлення, потім вправи, розстріляна, присути. Одним пригадує воно недавнє життє в полі, інших приготує до нього. Січова музика грає під такт роботі, а її звуки котять ся непроглядною надністрянською рівниною далеко й гублять ся десь там, де синіє пасмуга Карпат... Отамани на конях наглядають, показують і справляють у дечім.

З Дністра підносить ся мряка й осідає повільно по берегах, виповзує як гадина на рівнину та стелить ся нею, потім підносить ся в гору та зливаєть ся — гине у яснім—невиднім воздусі. Небо вкрите отяжілими—сивавими хмарами та ними надає більше понурости й таємної поваги новому дневи. Сонце, заховане десь глибоко за їх хвилями, борикаєть ся з неволею та своїми проміннями стараєть ся відістати ся на світ.

Село повне життя. Малі пастушки женуть худобу на стернища, дівчата й молодиці їдуть у поле возами, інші їх гуртки з сапами й лопатами йдуть копати бараболі. Крізь солом'яні дахи хат добуваєть ся темно—білявий дим, в інших виходить він дверми цілими клубами. Канцелярії Коша, поштовий уряд і сотенні управи починають урядувати. Перед кошовою управою відбирає отаман звідомлення від інспекційних органів, вислухує бажання стрільців, що прийшли до нього. В провірній (евіденційній) канцелярії записують стрільців, що прибули нічу, списують з ними зізнання за час неприсутности в Коші до головної книги, видають їм листки на харч і до лікаря. Інших записують і приділяють до відділів на основі лікарського зізнання. Затягають в реєстр Січових Стрільців здатних новобранців. Входить середнього росту стрілець, з обпаленим і шрамами покритим обличчям, на котрім снуєть ся біль і пригноблення. Сіре одінне брудне, з слідами днів терпіння у підземних норах у полі, ковнір розшарпаний, подіравлений, на лівих грудях блистить медала хоробрости. Здоровить по військовому й подає білий листок.

— Приїхавим з шпиталю, то й мендую си — говорить.

Записують його походи, він оповідає.

— „Бувим слабій та й вернув си знад Золотої Липи тамтого року та й відпочивав трохи в кадрі. Потому замендував си в марті в поле та й відійшов з сотнев над Стрипу. Сиділим там довго, аш йик прийшов наказ, то зробилим „рікцуг“³ під Бережвни. Перші „анґріфи“⁴ перебувим цісливо а в других, то в третого вересня, бивим си таґжи. Йик відбили стрільці отамана Лесняка з неволі, післав мене четарь на „фербіндунг“⁵ з двома рекрутами до другого куріні. Йшлим лісом. За нами зачели бічи Москалі. Ми дали сальву одну, другу, третю. Але шо? Нас трох, а їх зо двацїть. Нестало нам „патрон“⁶, то зачели метати „гандгранатами“⁷. Упало їх багато від них, але їм прийшла поміч. Нас обступили. Я обганев си йик від осий крісом, але знеміг си, увев дужи. Відобрали від нас кріси та й запитали: з „какого полка“? Один стрілець сказав, шо з українського-стрілецького. Тоди російський офіцир з заду стрілив мінї з бровнінґа в голову. Адї, отут пішла куля, через ковнір в голову, але на цістї тільки понід шкіру та урвала кавалок вуха.

Мене обіллела кров і я впав без памніти. Йик пробудив си то вже у шпиталю. Росказували, шо стрільці злапали усіх тих Москалів, шо були обступили нас. І офіцира видівим того в шпиталю в Бережвнах. Така мні злієть була взела, шо був бих порізав го, але сконав борзо, бо пробитий був в трох місцїх багнетом. Не подобало ми си в шпиталю, то й замендував си до кадрі, хоть шйи ни вігоєний доста“...

Входить другий стрілець, марний і сухий. В повнім узброєнню, з крісом, багнетом і лопаткою та кинджалом на поясі.

— Вертаю з поля, кашляю кровю та й ослаблений, прийшов на відпочинок.

Записують його й радять, де має йти.

Через відчинене вікно показуєть ся чорний капелюх, а рами обхоплюють дрібні рученята.

— Пані! — говорить тремтячим голосом на дворі, бо облича не видно. Запишіть мене до стрільців...

— Та ти малий, навіть не видно тебе — говорять йому.

— Е, малий, але дужий! Маю вже на піснадцятій...

— А маєш від тата позволенне?

— Я не маю тата, тільки маму, але вони мені позволили. Ми бідні, то вони сказали, як маєш йти тиняти ся по службах, то йди до стрільців, може більше тим поможеш. А я все вмію робити, забитий від малого до всього, дужий... Я тільки прийшов зголосити ся, а завтра прийду, бо маю ще мамі хату сніпками полатати, бо вітер гет порозшивав її...

— Йди та принеси на папері з громади й від мамі позволенне, а коли лікарь узнаєть тебе здатним, зостанеш ся в нас...

— Та я дужий, все вмію робити й верну ся завтра, лише хату полатаю мамі... — жєбонів утішений, відходячи.

За столом похилені над книжками й паперами сидять канцеляристи та роблять назначену роботу. Чути тільки шкробанне пер по папері й час від часу короткий запит котрогось з них до провідника канцелярії, молодого підхорунжого.

У двері стукає хтось тихо раз, другий, третій.

— Прошу!

Відчиняють ся повільно двері та всуваєть ся похилений селянин з відкритою — сивою головою. У білій плахті, великих запорошених чоботах, з вербовою палицею в руках. На лиці заклопотаний і збентежений. Кланяєть ся низько кілька разів коло порога й тремтячим — старим голосом вистогнує:

— Славайсу!

— На віки слава Богу! Шо скажете, батьку?

— Син... син мій Василь... Замельдував сі ще спершу та й вістки не маю дотепер. Довідаєм сі, шо ви недалеко і прийшовем звідати ся за него. Недалеко йти, дві милї... Запомоги беруть люди за своїх, а я ніц, бо віт та й писарь казали „посвядчене“ принести. То просив бим, за ґрейцір трудно тепер, а треба його всуди... Старіим, робити негоден, треба наймити, а тут так трудно за ґрейцір. Він... Василь, робив усьо, а тепер война, пішов боронити край, замельдував сі сам з охоти, ще спершу... Одногом го мав...

Молодий десятник спитав про назвище й пошукав у книзі. Довго-довго не відводив очей від сторінки, на котрій було вписане імя й походи сина дідуся. По його обличю перебігла болюча усмішка, похитав повільно головою, підніс чорні—блискучі очі, повні суму й невідрадного жалю, та думав довго. Видко, боров ся в душі.

— Ваш син... Василь — почав звільна — Ви Юрко...

Старий притакнув урадувано.

— Вступив до стрільців з початку війни, пішов у поле в Карпати й... — пристанув, глянув на старого, але таким жалісним поглядом, шо старий аж захитав ся, обер вуса та ждав дальше терпеливо.

— ...Пішов у поле та в осєні 1914 р. на горі Ключ у „штурмі“ по... ляг... — звисив голову безвладно й дивив

¹ Звідомлення—рапорт.

² Приют—шпиталь.

³ рікцуг—відворот.

⁴ анґріф—наступ, битва.

⁵ фербіндунг—подушення, дучба.

⁶ патрони—набої, кулі. Усі уживані німецькі слова перейняли стрільці неінтелігентні від війська.

ся без думки на білу сторінку книги й сірий рядок, що зголошував смерть одинака.

— Га! Божа воля... — сказав старий спокійно, але більше зміненним — тихшим голосом. Бог дав, Бог взяв... Один був у мене і чемний, послухний... — сльози батьківського жалю й розпукі покотилися по густих зморщках, упали на долівку й розбилися. — Муєїв боронити край... Якби не він і багато інших, то я до сьогодні був бим під Москалем... Божа воля! Правда муєить взяти верх...

Не треба мені вже за помози, на що? Вона пекла би мене, загнала би борше до гробу... Він усе нагадував би си мені... Бувайте здорові, пани, тай вібачейти за турбацію... Пішов бим й я ще на войну з вами, але сили барткувати сі⁷ уже нема... Старість не радість...

Бувайте здорові та й будьте вібачні... — вклонився, вийшов і аж на дворі накрив голову, обтер рукавом очі й пошкандибав дорогою, нові дві милі до дому...

А в стрілецькій канцелярії стало ще тихіше. Серця били сильніше, в очах стояли сльози, а над усіми взносила ся невидка хмара суму й жалю... На дворі цвірінкали воробці, синиці й жовтобручки, але чомусь такими дивними голосами, що вони видавалися радше квилінням душі, яка ночами покутує і просить в людей прощення...

У стаціній управі також, як і в кошовій та провірній, рух. Видають розпорядки, полагаджують ріжні справи. Прикази дістають менші сотенні канцелярії, передають сотникови, той, або сам залагоджує або передає четарям. Година одинадцята. Сотні вертають з вправ. Помучені стрільці йдуть повільно, отяжіло, та не зважаючи на се, виривається з соток грудей могутня—бадьора пісня:

Ой, видно село, широке село під горою,
Ой, там ідуть стрільці січові до бою...
Хлопці-ж бо то, хлопці, як соколи...

Сурмач у вільних хвилях від пісні витягає тонко на трубці свою походову мелодію. Стогне земля від однотокового тупоту ніг, підіймається курава по дорозі... А пісня лине дальше, то про „стрільців, що йдуть до бою“, то „про Катерину, що колише дитину“ й „дівчину, що візок поломила“. Сотні розходять ся у свої часті села.

Обід тягнеть ся довше й по нім спочивають стрільці до другої години пополудні. Точно о другій сурмач скликає на збірку. Збирають ся, як рано, та знову йдуть на вправи. Вільна від них тільки сотня виздоровців⁸ і висудців⁹. З вправ повертають о п'ятій пополудні. По всіх сотнях читають денний курінний (кошовий) і сотенний приказ та роздають почту. По вечері стрільці проходжують ся по просторій вулиці або понад Дністер, ідуть на мале „ушанованне“¹⁰ до стрілецького базару, посвячують той час на читанне часописей, залагоджуванне переписки і т. п. Перед девятою ввечері трубить сурмач „молитву“, а точно о дев'ятій „завив спати“. І кожний, хоч нерадо, йде спати, бо стрілецька жандармерія або варта невмолима, приловить по дев'ятій на вулиці, то муєить ся спати на вартівні, а рано до звідомлення та в „Іванову хату“. Стрілець говорить: „В службі я пец!“ і то правда. Виконує її солідно.

І знову на мутнім небозводі появляють ся зорі, село обновує таємничий спокій, Дністер прикриває білява мряка, як сріблестий щит, а луг відмовляє вечірню молитву. Усі сплять, відпочивають, одначе в разі потреби на поклик трубки сурмача, стає все на ногах і за кілька хвиль готове до відходу. Війна зробила з людей машину...

Кіш У. Січового Війська на дієтрианських низах
28 вересня 1916 р.

Андрій Бабюк.

⁷ барткувати ся—бороти ся.

⁸ виздоровці—реконвалесценти.

⁹ висудці—призначені до суперарбітру.

¹⁰ ушанованнем звуть стрільці гостину—забаву.

По російській Україні.

Тяжке життє. — Городські обіди для населення Київ. — В Катеринославі. — Трудне положення робітництва в Катеринославіщині, Харківщині, Херсонщині й області донського війська. — Чому не достає цукру на Україні? — „Обязательное постановление“ управи південно-західних залізниць супроти своєї служби й робітників. — Студентство: Без засобів до життя і без хати! (Київ, Харків, Катеринославі, Ростов на Дону). — Скасування примусу носити студентські форми. — З харківського жіночого медичного інституту. — Нові школи. — Спір між Київом і Харковом за новий інститут інженірів комунікації. — Сільсько-господарський інститут у Катеринодарі. — Школа садівників у Києві. — З побуту гр. П. Інатєва в Києві. — Зі знищеної Волині: кременецький повіт; Луцьк. — Ліквідація німецьких земель на Україні.

Тяжко живеть ся тепер на Україні. Край, який загально уважається за шпихліром Росії й який перед війною міліони пудів своїх плодів вивозив по за границі, терпить тепер з причини великої не достачі поживи, переживає дуже гостру кризу в її засобах. Не достає на Україні передовсім найважнішого предмету поживи: хліба; не достає мяса, цукру — і т. д. Не достає — майже всього. Російські часописи переповнені всілякими вістками з України, зміст яких один і той самий: криза.

Найбільш, розуміється, ся, ся криза помітна по містах, хоч відчувають її дуже сильно також і села. Причина сього передовсім та, що по містах скуплені більші маси населення, які виключно залежні від засобів, довожених залізницями. А залізниці, яких у Росії загально дуже мало, муєять обслуговувати передовсім армію. Дальша причина — не достача робочих рук по селах, реквизиції, спекуляції і т. п. Усе те зложило ся на те, що більшим містам, головно робітничій клясі, загрожує просто голод — з усіми його наслідками...

Низше подаємо декілька вісток, які ми вибрали з столичних російських часописей і які перейшли російську цензуру. Вони дуже ярко потверджують те, що ми сказали щойно.

І так передовсім — Київ. Які відносини панують там, се видно з заходів, які підіймають ся там самими військовими властями. Про се читаємо в „Русск-ім Слові“ отсе: „Вищі военні власти запропонували повновласникови городского харчового відділу А. Шефтелеви взяти на себе організацію городских харчових пунктів, столових і рухомих похідних кухонь. Організацію має перевести ся в двох напрямках: 1) відкрити в центральних частях города три великі столові; 2) похідними кухнями розвозити готовий харч по місті. Постійні столові будуть обслуговувати заможніші кляси населення. Похідні кухні обчислені виключно на бідніші кляси населення на окраїнах города. Обід, зложений з борщу й каші, похідна кухня видаватиме за пятачок із гірших сортів мяса, а за 10 коп. — з ліпшого мяса. Обід у постійних столових коштуватиме не дорожше ніж 25 коп. Найбільше трудности є з розміщенням кухонь і постійних столових. Наслідком повної не достачі відповідних поміщень є намір предложити деяким клубам і кінематографам, коли хочуть оминати реквизиції, віддати свої поміщення на час від 9-тої години рано до 6-тої ввечері для громадських столових. Військові власти обіцюють з свого боку широку поміч: дадуть між иншим полонених для роботи, а також похідні кухні.

Гостру кризу в засобах поживи переживає й Катеринославі. Загально відчувається не достачу мяса, яке продається по поверх такси. Ціна на хліб доходить 12-ти коп. за фунт. Муки мало. Нафта дійшла до 50-ти коп., мило — до 60-ти коп., бараболя — до 5—6-ти коп. за фунт, масло — 1 р. 40 к., риба — 60 коп.

Найтяжше, як сказали ми вище, положення робітництва. Про се свідчить між иншим телеграма, з якою рада зїздів гірників півдня Росії звернула ся на днях до предсідателя ради міністрів, до міністра війни, міністра рільни-

тва й заступника міністра комунікації. Телеграма такого змісту: „Робітниче населення гірничих копалень і фабрик півдня Росії в губерніях катеринославській, харківській, херсонській і області донського в'їська переживає крайнє положення ізза недостачі й доріжні муки та мяса, при рівночасній недостачі й доріжні цукру, бараболі й інших предметів поживи. Се положення викликає небезпеку гострих робітничих конфліктів на ґрунті харчового питання, що під сю хвилю відібеть ся недобре на роботах у каміновуглевих і антрацитових копальнях, залізних і мар'янцевицьких рудниках і металургічних фабриках. Недостача муки під сю хвилю, після жнив, виключає всяку можливість пояснити сю недостачу тим, начеб не було запасів у хліборобів, і викликає нарікання, які вказують на штучний характер недостачі хліба, що має місце нині. В інтересах відповідного забезпечення поживою робітничого населення, рада зїздів гірників просить міністерство розпорядити негайно те, що потрібне для усунення недостачі продуктів. Рада зїздів уважає необхідним, щоб місцеві повновласники міністерства рільництва видавали з призирианих ними запасів муки й зерна коло 800.000 пудів на місяць виключно для потреб робітничого населення гірничих і гірничофабричних підприємств. Крім того супроти гостроти питання на думку ради зїздів необхідно, щоб місцеві повновласники по харчовим справам могли на випадок недостачі в них запасів хліба зараз же приступити до ревізії зерна й муки в хліборобів, а також млинів, потрібних для змелення. Вкінці рада зїздів признає крайнє необхідним рішучо зрівняти робітників південного гірничого й гірничофабричного промислу з армією у відношенні забезпечення їх мясом і іншими предметами поживи.“

Вище згадали ми, що на рівні з недостачею хліба та мяса відчуває Україна також і недостачу цукру. Сей факт дивний, коли пригадати, що саме Україна є головним осередком цукрового промислу в Росії. Та перестанемо дивувати ся, коли прочитаємо отсю телеграму київського кореспондента „Р. Слова“. „Ваш кореспондент зібрав точні вістки про оті запаси цукру: в черкаській фабриці, на чолі якої стоїть Бабушкін, знаходиться 837.000 пудів; у смілянській фабриці графів Бобринських — 262.000 пудів; в лебединській фабриці „Русск-ого для внѣшней торговли Банка“ — 218.000 пудів; в мариїнській фабриці Міжнародного Банку — 150.000 пудів; в мариїно-городищенській фабриці „Торгово-Пром. Банка“ — 81.000 пудів; в гніванській фабриці Ярошинського — 88.000 пудів; в богатівській фабриці „Бабушкіно“ — 81.000 пудів; в корюківській фабриці „Русск. для вн. торг. Банка“ — 52.000 пудів. Таким чином усього на складах „цукрових королів“ згромаджено більш ніж 2 мільйони пудів цукру, що у великій мірі й викликало цукровий голод. Згромаджено, очевидно, спекулюючи на підвищенні цін.“

Як сказано вище, найбільше терпить серед нинішніх відносин населення міст, а передовсім робітники. Та сій саме найбільш діткненій класі населення, робітництву, не все можна навіть поради́ти ся між собою над своїм трудним положенням і змагати разом до його поправи. Свідчить про се напр. „Обязательное постановление“, яке управа південно-західних залізниць видала саме проти своєї служби й робітників. Се „постановлення“ під загрозою тримісячного арешту або кари 500 рублів заборонює: 1) залізничній службі й робітникам збирати ся гуртом для предлошення свому начальству яких небудь збірних жадань, претенсій і скарг, а також окремим особам брати на себе представництво таких груп; 2) голосний осуд поступування й розпорядків начальства.

Загальна біда, яку принесла на Україну війна, даєть ся дуже сильно в знаки між ин. і студентству місцевих вищих шкіл. Без засобів до життя і без квартир! — отсе найкоротша характеристика відносин, серед яких опинили ся нині тисячки українських студентів і курсисток по всіх містах з вищими науковими закладами, а передовсім у Києві. Існуючі у Києві дві студентські столові не функціонують, міжтим як поверх 5000 студентів і курсисток не

мають засобів харчувати ся по ресторанах і навіть по приватних столових. До того прилучуєть ся ще загальна недостача студентських квартир. З помічю київському студентству перший поспішив київський відділ Тетянинського комітету. Комітет, беручи під увагу, що студенти, хоч і не втікачі, одначе терплять біду з причини війни, постановив відкрити в різних частях города столові на 4000 осіб, де студенти можуть діставати дешевий харч. За спеціальними карточками від представників наукових закладів буде видавати ся тут по часті дешеві, по часті — безплатні обіди. Що торкаєть ся недостачі квартир, сею справою зайняла ся спеціальна комісія квартирної помочи студентам. Провкуєть ся зайняти на студентські квартири часті аудиторій і інших вільних кімнат вищих наукових закладів, деякі городські школи, порожні маґазини, пригородські дачі і т. п. Знову-ж згаданий київський відділ Тетянинського комітету уладив евакуаційну гостинницю, де студенти часово, на протяз 7 днів, знаходять захист, поки не знайдуть квартири. Київська преса відкрила збірку жертв для бідних студентів.

Такі самі відносини й у Харкові. Як сповіщають часописи, зорганізовано і там спеціальну комісію квартирної помочи студентам і ся комісія вишукує поміщення для студентів. Свої кімнати для студентів і курсисток, які не мають нічлігів, предложили харківський технольоічний інститут і вищі жіночі курси. Також університет відступив на нічліг свої аудиторії, актову залю й інші кімнати. Про квартирний голод доносять також з Катеринослава й Ростована Дону. В Ростові н. Д. студенти ночують на залізничних двірцях (вокзалах). Городська управа відносить ся до сеї справи зовсім байдуже.

Ізза недостачі сукна міністерство знесло примус носити студентські форми.

Та не зважаючи на страшну біду, з якою приходиться бороти ся студентству під нинішню хвилю в Росії та на Україні, число кандидатів до наукових закладів дуже велике. Одначе приймають тільки незначний їх процент. Так напр. у харківській жіночій медичній інститут подано 2400 просьб о прийнятті на перший курс, — прийнято-ж тільки 380 кандидаток. Курсистки вислали до міністра просвіти гр. П. Ігнатова депутацію в сій справі й міністер обіцяв відкрити паралельні курси.

Отсе велике число молодіжи, яка горнеть ся до вищих шкіл на Україні з одного боку, й незначне число щасливців, прийнятих до них з другого — свідчить аж надто наглядно про велику потребу згаданих шкіл — і про їх велику недостачу. Не дивно отже, що коли вирине проєкт нової вищої школи на Україні, між поодинокими її містами повстає формальна боротьба за здобутте сеї школи. Така боротьба мала місце недавно між кількома українськими містами за евакуований новоолександрійський сільсько-господарський інститут, така боротьба має місце власне тепер між Київом і Харковом за новий інститут інженірів комунікації. Відбула ся — читаємо в одній столичній часописі — нарада городських і земських діячів, представників вищих наукових закладів, торгівлі та промислу в справі відкриття в Києві інституту інженірів комунікації, претендентом до якого крім Києва є Харків. Учасники наради зазначили, що Київ має більше даних на відкритте інституту. Все питання в доставленню засобів. Необхідно, щоб крім призначеної землі й асигнованого городом півмільйона рублів заможніші круги населення пішли назустріч новому інституту. Нарада вибрала дві комісії: наукову — для наукового мотивування питання про відкритте нового інституту в Києві й фінансову — для роздобуття грошей. Нарада постановила просити київських послів помощи відкрити інститут у Києві. Губернське земське зібрання з свого боку асигнувало 100.000 руб. Стільки про заходи коло відкриття інституту в Києві. Одначе в сій самій часописі читаємо також про подібні заходи коло відкриття згаданого наукового закладу в Харкові. „Відбуло ся обіднане засідання городської управи та спеціальної комісії по питанню про відкритте в Харкові інституту інженірів

комунікації. Постановлено звернути ся до міністра комунікації з проською відкрити інститут саме в Харкові, а не в Києві, бо поперше Харків є вузлом залізничного руху цілого півдня Росії, а подруге в Харкові, завдяки істнуванню ряду спеціальних вищих наукових закладів, є готовий кадр професорів по дуже багатьом предметам. До того-ж в останніх роках Харків вступив на поле широкої фабричної діяльності, яка обслуговує інтереси залізничного господарства. Народа признала необхідним відступити для будучого інституту відповідний шматок землі до вибору, вартість якого оцінюють на 720.000 рублів. Крім землі ухвалено для інституту ще грошеву субсидію у сумі 500.000 рублів.

Крім нового інституту інженірів комунікації відкривають ся на Україні ще інші вищі школи. І так доносять з Катеринодара, що там відкривається новий сільсько-господарський інститут з чотирма відділами: загальної агрономії й кооперації, досвідний відділ, садівництва, огородництва й годівлі худоби. Місто відступає для інституту 30 десятин. Будинки виставить казна.

В переїзді у свій масток задержав ся у Києві міністер просвіти гр. П. Ігнатев. Міністер відвідав університет, оглядав будинок невикінченої бібліотеки й ин. При сій нагоді проф. ботаніки Фомін підняв перед міністром заходи коло засновання при ботанічній саді школи садівників, недостачу яких відчуваєть ся загально. Міністер поставив ся до заходів прихильно, дав дозвіл на відкриття школи й обіцяв видати потрібні для сього фонди. На підставі докладу ректора університету гр. Ігнатев обіцяв між иншим 300.000 рублів на викінчення будинку університетської бібліотеки.

Волинське присутствіє по селянським справам перевело цікавий розсліду деяких волостей кременецького повіта, які находили ся в полосі обстрілювання між позиціями. Висліди розсліду такі: З колишніх у сій місцевості 9103 господарств зовсім знищено 3812, ушкоджено 2422, зберігло ся 2869. У найближшій до боевої лінії Бережецькій волости не зберігло ся ніодно господарство. З колишніх 18.857 мешканців лишило ся 7646, а то: 1671 мушук, 2310 жінок і 3665 дітей. При розсліду показало ся обсяяної землі — 4332 десятини, необсяяної — 23.824. Мешканці знищених господарств живуть у землянках й окопах, поживою незабезпечені й харчують ся на харчевих пунктах. З Житомира знову доносять, що до Луцька доставлено першу партію готових рухомих домиків у заміну за понижені дома. Домики зеленої краски, у формі вагонів, з написями „Луцьк“.

Як доносить петроградська „Річ“, централі міністерства внутрішніх справ перевели нові обчислення ліквідованих у Росії німецьких земель. Найбільший процент ліквідованої дрібної земської посілости виказують отсі повіти: акерманський, бесарабської губ. (29,87%), симферопільський, бердянський, еваторійський і перекопський, таврійської губ. (22,32%), 20,34%, 20,67% і 34,31%), одеський і тираспільський повіти, херсонської губ. (50,52% і 28,12%). *Ів. Іваненко.*

Посмертна згадка.

Др. Евген Озаркевич.

Дня 21 вересня помер у Львові один з тих нечисленних лікарів-Українців Галичини, імена котрих відомі й на російській Україні, — др. Евген Озаркевич. Уродив ся 8 червня 1861 р. в Беледуні, снятинського повіту, де його батько Іван, довголітній посол до сойму й парламенту, був священником. З сеї самої патріотичної родини вийшла сестра покійного Наталія Кобринська, відома письменниця й одна з піонірок українського жіночого руху в австрійській Україні. Покійний ходив до шкіл у Снятині, Чернівцях, Львові й Відні, де й осягнув ступінь доктора всіх лікарських наук.

В часі двадцятилітнього побуту у Львові брав живу та визначну діяльність у всіх справах, якими цікавив ся український Львів, отже в усяких політичних заходах і організаціях, передовсім місцевої львівської, головою якої був по-

кійний, в національній організації низших і середніх верств українського Львова (Міщанське Брацтво, Львівська Русь, в якій був головою) та в просвітно-культурних товариствах і інституціях. Що торкається ся останніх, великі заслуги положив у тов. „Просвіті“, в головнім її осередку та розгалуженнях, а крім того живу участь брав у працях математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства ім. Шевченка, в „Збірнику“ якої помістив ряд праць, з котрих з українського національного становища заслугоє на підчеркнення лікарська термінологія (в шістьох випусках „Збірника“). Перед смертю ладив до друку повну українську лікарську термінологію окремою книжкою. Переходячи до чисто станових справ, треба згадати, що zorganizував лікарів-Українців в окреме товариство, котре під його проводом почало видавати популярно-науковий журнал „Здоровле“, яке також редагував. Вершком його діяльності як лікаря треба уважати його директуру „Народньої Лічниці“, фундовоаної митрополитом Андрієм гр. Шептицьким.

До ряду жертв, які забрало нам воєнне лихоліття, прийшла нова, яку болючо відчуває передовсім український Львів.

Вісти.

Чого може сподівати ся українство від Росії. Київська наукова округа, як доносить „Річ“, відкинула просьбу власника більшої посілости Шемета відкрити в Лубнях українську гімназію.

Засуд українського письменника. Нашого письменника Гната Хоткевича присудили російські власти на три роки заслання за українську пропаганду в Харкові.

На українські ціли. Член російської Державної Ради М. Череванський, що помер у 1914 р., призначив у заповіті 2000 рублів на видавництво популярних книжок в українській мові.

„Голось Росії“ про Польщу. В органі князя Андроннікова „Голось Росії“ ось що написав якийсь „старий дипломат“ про російську Польщу: „Панування над Польщею не на добро виходить Росії, а є тільки тягарем, який зложило на ній Провидінне. Скинути з себе сей тягар, так чи инакше відчепити ся від Польщі — се думка, котру завжди гаряче попірала російська суспільність. Та як се зробити? Справа Польщі — се скринька Пандори, вистарчить відчинити її, щоб злі мари та всякі нещастя вирости зпід землі з усіх боків... Поляки спішать ся з поставленням польської справи, поки триває війна й поки вони потрібні. Поміж Росією й Австрією уладжують ліцитацію, хто дасть більше. Тимчасом, поки російський народ цілком зайнятий війною, рішати польську справу було-б неприличністю й мало-б характер інтриги. Заки Росія виречеть ся Польщі, мусить знати, які компензати одержить у заміну.“

Вистарчить зазначити, що такі голоси відзивали ся в російській пресі в початках серпня, в місяць після того, як почала ся велика офензива й удар на Луцьк, і пригадати, що давно вже Росія носила ся з думкою продажі Польського Королівства або заміни за галицьку Україну, щоб зрозуміти, про які саме компензати розходять ся Росії.

Паперовий голод. Дня 10 вересня не вийшли в Києві з причини недостачі часописного паперу „Кіевская Мысль“ і „Послѣднія Новости“. „Кієвлянин“ і „Южная Копейка“ вийшли піваркушами в обмеженім числі примірників. Одержані столичні часописи розпродано швидко та в місті настав своєрідний часописний голод.

Степ. Письменство, наука і громадське життя. Одеса, 1916. 111 ст. 1 кар. З нагоди виходу сього українського збірника пише М. Могилянський в „Річ“: „З незалежних обставин в українськім збірнику „Степ“, який недавно зявив ся в Одесі, з „науки“ не лишило ся і сліду, а з громадського життя лишила ся лише невеличка замітка пана Ніковського, присвячена памяти В. Семиренка, що довгі роки піддержував матеріально український культурний і літературний

рух. Не без скорочень перепущено й „літературу“, а се, що перейшло, не перевищає ступня звичайної літературної порядності. Широкою та поезією простору степу в одеськім „Степу“ не віє.“

Як виходить з самого ближшого означення: „письменство, наука і громадське життя“ та як вказувала б на се Одеса яко місце виходу книжки, збірка „Степ“ зложена з матеріалу, призначеного до четвертої книжки „Основи“. А обставина, що „Степ“ вийшов у формі альманаха, веде нас у час перед 1905 р. в Росії, коли український альманах заступав заборонену пресу. Наслідки всіх невидод такого заступлення преси, розуміють ся, відбили ся також відемно на „Степу“, чи то розходить ся про живучість теми в творі красного письменства, чи тим більше про критичне обговоренне сумних обставин українського громадянського життя в Росії.

Поділ шніри невбитого ведмедя. „Новое Время“ пише: В „Нов-ім Економист-і“ професор Мігулін відповів тим англофобам, котрі боять ся, що Англія при поділі добичі помине Росію, пишучи: „Певно Англія сама не буде боронити російських інтересів. Се справа російської дипломатії. А наша дипломатія в попередніх часах завжди була готова поступити ся російськими інтересами. Досить лише згадати наш похід у середній Азії або наше відношенне до Персії: коли ми й тепер будемо держати ся таких традицій, не матимемо жадної користи з сеї війни. Але треба-ж нарешті прийти до розуму. Від нас і тепер ще можна чекати, що ми дійсно утворимо незалежну або автономну Вірменію, Курдістан, Лазістан і т. д. або будемо старати ся про дальше існування Туреччини, хоч і в зменшенім обемі. Ми можемо відмовити ся і від німецької спадщини в районі багдадської залізниці, відмовимо ся й від виходу до Середземного моря й до Індійського океану. Але Англія в сім не буде винувати, не буде-ж вона старати ся, щоб ми дістали нові території та нові морські бази.“

„Новое Время“ незадоволене. В числі з 23 вересня сеї часописи читаємо: „Після зайняття Львова австрійсько-німецькими військами австрійське правительство опімежило, омазепило, ополячило й покалічило місто так, що його не можна й пізнати. Все, що хоч трохи нагадувало російський характер міста, знищено або змінено на німецько-український лад. Так напр. величя каменця бурси „Інституту Народнього Дому“ на Курковій вулиці перемінена в школу для інвалідів та гарнізонний шпиталь ч. 14. В самім же „Народнім Домі“ знаходиться українська гімназія. З великої залі „Народнього Дому“ зроблено склад річей, знайдених по опущенню міста Росіянами. В „Пансіон-і русских дам“ міститься українська захоронка для сиріт по Українських Січових Стрільцях. Ставропілія є збірним пунктом для українських легіонів. Мешканне Маркова займає редакція „Українського Слова“, а в „Обществ-і имени Качковского“ міститься „Український промисловий Союз“. „Русская Ризница“ перехрещена на „Українську Ризницю“, а в „Обществ-і галицко-русской Матици“ є воєнний склад“.

Слова Радославова. Представник малярської часописи „Az Est“ мав розмову з Радославовим, з якої наводимо закінченне: „Коли покінчить ся справу з Румунією, тоді відкриється центральним державам дорога до Чорного моря й тоді відно рахувати ся з можливістю чесного миру. Не хочу тим сказати, що розгорощенне Румунії безумовно матиме рішачий вплив, так само, як ми се бачили при упадку Варшави та знищенню Сербії. Одначе можна припустити, що коли загрозить ся Україні, призадумують ся петербурзькі круги й народить ся думка, яка буде дуже надавати ся до деяких порушень“.

Протопопов міністром внутрішніх справ у Росії. Олександр Протопопов є четвертим міністром внутрішніх справ у Росії від початку війни. Що зміна міністрів не відбувається ся без зміни напряму внутрішньої політики, зрозуміло само собою. А відсутність постійного напрямку в ній свідчить недвозначно про те, що два роки війни є властиво одною великою кризою соціально-політичних відносин в Росії.

Уступленне Хвостова є безперечно тяжким ударом для російської реакції, але й призначенне Протопопова не є повною перемогою російських лібералів. Правда, Протопопов був заступником голови Думи й тому його уважатимуть в Росії представником громадянства в кабінеті міністрів. В дійсности-ж він є лише кісткою, яку правительство кинуло лібералам і громадянству, щоб заспокоїти їх на короткий час. Чи відбудуть ся дальші зміни в кабінеті міністрів, наперед з певністю не можна сказати.

До уступлення Хвостова й призначення на його місце Протопопова причинили ся безперечно безуспішність російської офензиви, яка очевидно завмирає на цілім фронті від Припяти до угорського кордону, та тяжка криза в доставі засобів поживи й доріжня в Росії, що належать безпосередньо до круга діяльності міністра внутрішніх справ. До сього прилучується ся майбутнє скликанне Думи, перед якою правительство має відповідати за те, що стало ся на фронті та в державі.

Зрештою уступка правительства громадянству не дуже то велика. Протопопов належить до поміркованої партії октябристів. Призначенне октябриста міністром внутрішніх справ може улекшити спільну працю правительства з Думою, головою якої є також октябрист Родзянко; але разом з тим може зникнути й останній звязок між Думою та громадянством.

Призначенне Протопопова міністром внутрішніх справ цікаве з точки погляду заграничної політики Росії, бо воно в деякій мірі може свідчити про увільнення Росії зпід безмежного досі англійського впливу. Як відомо, Протопопов, повертаючи з подорожі російських парламентаріїв до Англії та Франції, мав розмову про мир з німецьким дипломатом Люціусом у Стокгольмі. Протопопов у свій час рішучо заперечив се, заявляючи, що він лише слухав те, що йому говорив німецький дипломат, але сам про можливість миру нічого не казав. Але зважаючи на се, російські шовіністи розповсюдили про Протопопова славу яко про прихильника Німеччини та сепаратного миру Росії з нею. А „Товариство 1914 року“ поставило його навіть на „чорну лісту“ яко політично скомпромітованого. І призначаючи людину, про яку йде така слава, можна загніввити й „велику Англію“.

Надмірним прихильником миру Протопопов у дійсности не може бути. Але поверненне миру прискорить не міролюбність того чи иншого з російських міністрів, а лише безуспішність царського війська на полі бою та неможливі відносини в самій російській державі, які примушують її так часто й так безуспішно міняти своїх міністрів.

I. H.

Бібліографія.

Видання Союзу визволення України.

Володимир Гнатюк. Національне відродження австро-угорських Українців (1771—1880). Відень, 1916. Стор. 65. Ціна 80 сот.

У теперішній хвилі дуже на часі отся праця нашого за-служеного етнографа, добре відомого в науковім світі. Хоч написана ще при кінці 1910 р. для одного заграничного видавництва, наслідком опізнювання сього видавництва не вийшла поки-що в чужій мові, так, що українське видання являєть ся першим. Хоч праця говорить про національно-культурно-політичне житте австрійських Українців від часу прилучення галицької України до Австрії тільки до 1880 р., бо дальші часи мав обробити хто инший, все-таки, де заходила потреба, подано в ній сумарично для заокруглення цілости також деякі пізнійші цифри й факти. Тому наслідком своєї звязкості книжечка надаєть ся незвичайно на шкільну лектуру по середніх школах і на поширення поміж широкі круги української читаючої публики для познайомлення з недавнім минулим українського піємонту.

Хоч які невеликі дотеперішні національні культурно-політичні здобутки австрійської України, для російської України й такі здобутки є побожним бажаннем близшої чи дальшої будуччини. З огляду на се буде дуже цікаво для російського Українця довідати ся, що осягнули досі його австрійські браття

своєю працею в тяжкій і нерівній боротьбі з переможним ворогом завдяки австрійській конституції. І не тільки російським Українцям, але й молодим поколінням австрійських Українців показує праця д. В. Гнатюка, як тяжко приходило ся нашим батькам, дідам і прадідам обороняти українську народність і здобувати щораз нові права для неї на культурнім і політичнім полі.

Представивши, як і під якими впливами наростала українська національна свідомість, як наступило так зване відродження української нації в етнографічній масі українського народу, стежить автор за розвитком українського шкільництва, азбучного, правописного та мовного питання, національної свідомости та москвофільства, за розвитком преси, політичного життя і громадських інституцій. Тільки тут в австрійській Україні жила й живе українська нація хоч далеко не всестороннім, однак все-таки досить розвиненим власним національним життям.

Чужі видання.

Евген Бачинський. *Musées Ukrainiens* (Українські музеї). Льозанна, 1916. Стор. 12. Ціна 30 сантімів. Се відбитка з 6 ч. „Revue Ukrainienne“.

Kennen Sie Rußland? Книжка, написана дванадцятьма російськими підданими. Німецький переклад шведського й американського видання. Берлін, 1916. Puttkammer & Mühlbrecht. Стор. 244. З етнографічною картою Росії.

По передмові видавців — Ліги чужих народів Росії — йдуть дві частини книжки. Перша з них обіймає таких п'ять питань: I. Чи знаєте мешканців Росії? II. Чи знаєте російський народний характер? III. Чи знаєте російське правительство? IV. Чи знаєте російську внутрішню політику? V. Чи знаєте найбільший конфлікт Росії? Друга частина дає ряд відповідей на загальне питання: „Чи знаєте терміни чужих народів під російським кнутом?“ VI. Фіни. VII. Балти. VIII. Естонці. IX. Лотиські. X. Російські Литовці. XI. Білорусини. XII. Поляки. XIII. Жиди під пануванем Росії. XIV. Українці. XV. Переселенці—селяне. XVI. Бесарабські Румуни. XVII. Грузини. XVIII. Черкеси. XIX. Турецько-татарські народности Росії. Останні слова закінчення висловлюють коротко думку авторів книжки про Росію. „Така держава не належить до громади культурних народів двадцятого століття. І колиб світова війна дала тільки сей одинокий вислід, що давня Росія зникла-б з Європи, тоді не були-б надареними великі жертви, які понесли всі народи Європи, й ріки крові, які поплили. Тоді світова війна стала-б заслуженим страшним судом над Росією.“

В розділі про Українців (стор. 174—186) вказано на зломане царського слова, даного в передславській умові в 1654 р., на знищення автономії України, введення кріпацтва, на скасування самостійности української церкви, передовсім на страшні переслідування греко-католицьких віроісповідників і повну заборону греко-католицької церкви в Росії. Коротко представлені змагання Росії змосковити український народ усіма способами, церквою, школою, адміністрацією та всякими спеціальними указами, з яких найганебнішої пам'яті указ з 1876 р., недопусканням Українців до Думи й інших впливових інституцій. Безоглядні російські практики в цілі знищення українства в часі зайняття Росією австрійської України вказують наглядно, що дурна всяка надія, що Росія змінить коли своє поступування супротив Українців.

Osteuropäische Zukunft, ч. 19. Зміст: Павло Ден. Румунія та війна; Марія Гольма — Ертель. Словаччина

й Словаки; дир. реалнь. шк. Буг'ге. Українські спомини німецького вчителя мови; М. В. Маєр-Гайденгаєн. Рішачоха хвилина для Фінляндії; проф. Раймунд Фр. Кайндль. Чому ненавидять Німців у східній Європі; Оскар Лінден. Душа торговця на полудневім Сході; Записки; Бібліографія.

Уділяю лекцій фортепяну вдома й лоза домом по приступній ціні.

НАТАЛІЯ КМІЦИКЕВИЧ, IV., Waaggasse 9., II. сходи, дв. 14.

Спішіть з замовленнями!

В адміністрації „Вістника“ (Josefstädterstraße 79/6, Wien, VIII. Телефон 13.430, чек. конто 107.090) можна ще набути такі видання „Союзу визволення України“:

- Олександр Скоропис-Иолтуховський.** Значінне самостійної України для європейської рівноваги —'20
- Т. Шевченко.** Кобзарь. Вип. 1 і 2. Кождий випуск бр. 1'— в опр. 1'40
- Проф. М. Грушевський.** Як жив український народ. Коротка історія України. З малюнками і картою України . . . —'50
- Сім пісень.** Гостинець для українських воляків. З нотами . . —'20
- Др. Б. Барвінський.** Звідки пішло імя Україна —'20
- Краснов.** Що тепер дієть ся в Росії —'10
- Др. М. Лозинський.** Галичина в життю України —'60
- Українські колядки.** —'20
- Холмщина** —'30
- М. Возняк.** Наша рідна мова. З портретами —'10
- Проф. І. Шишманов.** Роля України в болгарським відродженню (Вплив Шевченка на болг. поетів передвизвольної доби) —'20
- Проф. С. Томашівський.** Церковний бік української справи —'30
- О. Кириленко.** Українці в Америці —'50
- Др. І. Крип'якевич.** Українське військо. Короткий історичний нарис з малюнками —'40
- Др. Л. Цегельський.** Русь-Україна і Московщина-Росія . . . —'80
- Др. Осип Назарук.** Слідами Українських Січових Стрільців. З малюнками. Брошур. 3'50, в оправі 4'50
- Prof. M. Hruschewskyj.** Geschichte der Ukraine. Teil I . . . 6'—
- Prof. M. Hruschewskyj.** Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung (Укр. справа в історичнім розвитку) . . —'50
- G. Cleinow.** Das Problem der Ukraina. Українська проблема. (Про умови самостійної української держави) . . . —'20
- Dr. S. Rudnyckij.** Ukraina. Land und Volk. Eine gemeinfaßliche Landeskunde. (Україна. Край і нарід. Загально-доступна географія України), брошур. 10'—, в оправі 12'—
- Україна.** Край і нарід. 40 образків з вище наведеної книжки 2'—
- H. Boczkowski.** Ukrajina a ukrajinská otázka. (Україна й українське питання) По чеськи. З картою України . . 1'—
- V. Choma-Dovskij.** Ukrajina i Ukrajinci (по хорватськи). 1'—
- Пам'яті Івана Франка** (опис життя, діяльности й похорону). Зладив М. Возняк 1'—
- Богдан Заклинський.** Що треба знати кождому Українцеві? Третє виданне, з картою України —'30
- Іп. Бочковський.** Фінляндія та фінляндське питання 1'20
- Володимир Гнатюк.** Національне відродженне австро-угорських Українців (1772—1880 р.) —'80
- Др. Евген Левицький.** Листи з Німеччини. —'80

Інші видання:

Ростислав Заклинський. Світогляд І. Франка. Ціна 20 с.

Гроші просимо висилати одночасно переказом або чеком ч. 107.090.

Адміністрація.

Зміст: А. Жук. Тільки своя рація стану. — Всесвітньо-історичне значінне боїв на східнім фронті. — М. Троцький. Вороги українства. — Н. В. Росія та Болгарія. — Др. Й. Пеленський. Великдень на російським фронті. — З поезій полоненого О. Кобця: Бог великий нам. Як Німець з окопа мене забрав. В час, коли думи з турми безпросвітної. — Українська школа на Волині (З листу учительки-Галичанки). — Андрій Бабюк. Один день в Коші Українського Січового Війська. — Ів. Іваненко. По російській Україні. — Посмертна згадка. Др. Евген Озаркевич. — Вісти: Чого може сподівати ся українство від Росії. Засуд українського письменника. „Голось Росії“ про Польщу. Палеровий голод. Степ. Поділ шкіри невбитого ведмеда. „Новое Время“ незадоволене. Слова Радослава. Протопопов міністром внутрішніх справ у Росії. — І. Н. За тиждень. — Бібліографія.

Відповідає за редакцію: Микола Троцький.

З друкарні Адольфа Гольцгаузена у Відні.

